

„Bátyám János piros vére...” *Hogyan terem a ballada?*

*Simon Ferenc Józsefnéira emlékezve, baráti szeretettel ajánlom
ezt az írást a nyolcvanesztendő's Almási Istvánnak!*

A termőhely

Bákó városánál ömlik a Szeret folyóba a Kárpátokból aláfoló Beszterce, teljes nevén Aranyos-Beszterce. Ennek a folyónak a jobb oldalán, Bákótól 12 kilométerre fekszik a zömében magyar lakosságú *Lészped* falu, amelynek lakossága az úgynevezett *székelyes csángó* népcsoporthoz tartozik. A falu a *Gerlén* (Gîrleni) nevű, többségében románok által lakott község része. A Bákó felől gépkocsival vagy vasúttal érkezőnek már messziről feltűnhet a falu újonnan épült templomának, ha nem is szép, de kiemelkedő tornya, amihez délnyugat felől az 500 méter magas *Chicere Mare* erdővel borított dombjai szolgáltatnak sötétebb hátteret. Ha kelet felé tekintünk ki a vonat ablakából, a Beszterce tavakká duzzasztott vizét látjuk, mögöttük pedig a folyó baloldali terasza alatt sorjázó román falvak – Itești, Ciumași, Gura Văii – kupolás templomtornyai csillámlanak.

Lészped magyar lakói az 1764. évi székelymészárlás és székelyüldözés elől Moldvába menekültek leszármazottai. Ők azok, akik amikor a *madéfalvi veszedelem* bujdosóit az 1780-as években Hadik András, a katona és Mártonffy Mór, a pap fölhívta Moldvából és letelepítette Bukovinában, több újonnan létrejött falu székely népével együtt továbbra is ott maradtak Moldovában. A lányikiakkal, a pusztinaiakkal, a frumószaikkal és másokkal együtt a lészpediek is a bukovinai székelyek édestestvérei tehát, csak éppen elmaradtak tőlük a menekülés, a bujdosás és a felköltözés során.

A település neve valószínűleg román eredetű. Román források is az itt található kőbányákkal, kőomlásokkal hozzák összefüggésbe. KISS Lajos (1987. 223.) is utal a román *lepede* [kőlap, lapos kő] szóra. Természetesen fölmerül a kérdés, hogy a 18. század második felében érkezett székely menekültek Beszterce partjára vetődött családjai vajon teljesen új települést hoztak-e létre, amit aztán Lészpednek neveztek el, vagy pedig koráb-

ban is megvolt már ez a helység? Ez utóbbi lehetőség mellett szól, hogy a Beszterce völgyében lévő Lészped első írásos említése tudomásunk szerint 1634-ből való *Lispezi* vagy *Plepoasa* néven, továbbá hogy 1752-ből is kimutatható a település megléte.

Nem tudjuk azonban, hogy ez a két, a madéfalvi veszedelem előttről való említés magyar vagy román lakosságra vonatkozik? A falu szájhagyománya úgy tudja, hogy Lészped – vagy ahogyan még ejtik: *Lécped* – első lakója egy néma ember volt, de az *nem volt katolikus*. Az erdő szélén állt a háza, s előtte volt egy *lécpad*, innen származna a falu neve. A néma ember háza előtt elfolyó patakat pedig a mai napig *Néma patakának*, *Mutuj patakának* nevezik. A lézpedi magyarok – folytatja a szájhagyomány – főleg Gyimesből jöttek, s az első katolikus ember Selyem Józsi lett volna. (HALÁSZ 1983. 3.)

Elképzelhető tehát, hogy a *madéfalvi vérengzés* menekültjei találtak már románokat ezen a helyen, hiszen a falu lakosságának mintegy 10 %-a ma is görögkeleti vallású román, vagy ahogy a csángók mondják – minden pejoratív él nélkül – oláh. Másfelől azonban Lészped határának részeit a lézpedi magyarok túlnyomó részben magyarul nevezik meg (HALÁSZ 1983). A falu magyar lakosságának székely eredetére számos egyéb jel is utal. Az 1930-as években Domokos Pál Péter megfigyelte, hogy „a lézpedi asszonyok fején is a jellegzetes főkötő látható. Olyanszerű, mint a lábniakiaké, csak annál sokkal díszesebb és jóval nehezebb: átlagos súlyuk fél kiló. Valószínűleg ezek a lézpedi magyarok a lábniakkal együtt Csíkból, a madéfalvi veszedelem idején kimenekült székelyek utódai, akik szokásaikban, étkezésükben a környezethez alakultak, csupán egy-egy jel, mint az asszonyok csepesze, főkötője emlékeztet származásukra. Beszédjük nem sz-es és ű-es. Simó Ferenc Józsi beszéli, hogy őket az odaváló kalugári csángómagyarok székelyeknek hívják, a lézpediek a kalugáriakat csángóknak”. (DOMOKOS 2001. 201.) Hasonlóképpen Lükő Gábor is megemlíti, hogy Lészpeden a női ing szabása eltér más moldvai falvakétól és „székely típus”-nak nevezik. (LÜKŐ 1936. 108.)

Lészped mai magyar lakosságának megtelepedését követően a falu 1792-ben *Lespesile* néven fordult elő az osztrákok bécsi levéltárban található összeírásában. (DOMOKOS 2001. 138.) 1844-ben *Leszpecznek* nevezi JERNEY János (1851. 192.), és a következőket írja róla: „I. oszt. falu a' bákói czin. besztercei fölső okolban, Paskán birtoka, azelőtt Kalugyer' félegyháza, attól 3 órányira sz. Anna tiszteletére szentelt temp-

lommal. 400 kath. lakosi székely eredetű magyarok. 1845 óta Bákó fiókja, attól 2 órányira”. Az 1851. és 1855. évi egyházi sematizmusban *Lepeti* néven szerepel. (DOMOKOS 2001. 138.) A jászvásári püspöki helytartóság 1857-ben készült összeállításában *Leszpezecz*-nek írják a nevét, s ebből a kimutatásból azt is megtudjuk, hogy temploma van és 315 lélek lakja. (KOVÁCS 1870. 49.) Az 1875. évi sematizmusban *Lecpedumnak*, az 1901. éviben pedig *Lespedi-Gárlerinak* jegyezték föl a nevét. (DOMOKOS 2001. 138.)

Viszonylag részletesen foglalkozik Lészpeddel a 19–20. század fordulóján megjelent *Románia Nagy Földrajzi Szótára* (LAHOVARI 1901. IV. 157.): „Leszezi Bákó megyei falu, a felsőbesztercei járásban” – írja. „Itt van a Szeret-völgyi csángók felső határa”. 228 család lakja, összesen 881 lélek. Ebből 719 magyar (81,6 %), 137 román (15,5 %), 16 cigány (1,8 %), 6 német (0,7 %), 3 görög (0,3 %). A házak száma 215, tehát csaknem minden család önálló házban él. A Szótár megjelenésekor, vagyis a 19. század végén a falu román temploma éppen épülőfélben volt. Ezzel szemben a magyarok már 1886-ban megépítették katolikus templomukat, a pap akkoriban Bákóból járt ki hozzájuk.

A rend kedvéért meg kell mondanunk, hogy 1886-ban már a második templomukat építették a lészpedi katolikusok. Az első 1830-ban készült fából, ugyancsak Szent Anna tiszteletére, majd 1886-ban újat építettek téglából, végül 1974-ben ismét újba fogtak, ez 1990-ben lett kész. A 19. század elején *Kalugarpataka*, 1845 után *Bákó* filiája volt, 1946-tól önálló plébánia lett. Anyakönyvét 1838 óta vezetik, ezt Ballagi Aladár az 1880-as években végignézte, s *egyetlen nem magyar nevet sem talált* benne. (BALLAGI 1888. 22.)

Az 1907-ben Moldván keresztülcsapó parasztfelkelés viharának egyik hulláma a Beszterce völgyén is végigsöpört, amikor – miként Beke György írja – „revolúciót csinált a prenc ellen”. A visszaemlékezések szerint a parasztok azért kezdtek zúgolódni, mert a helybéli földbirtokos nem nekik, hanem egy másik birtokosnak akarta bérbe adni birtokát. A lészpediek és a blegyesti románok együtt mentek Himiusba Capri bojárhoz, hogy kérényt adjanak át. Az fölírta, hogy ki bérelne földet, aztán a katonasággal összeszedette őket, de miután lecsendesedtek az indulatok, hazaengedték a kérvényezőket. Más emlékek szerint ló farkához kötötték az elégedetlenkedők vezetőit, s Bákóig kergették a lovakat. Voltak, akik ágyúkra is emlékeztek, amikkel körülvették Lészpedet. (BEKE 1988b. 18.)

Az 1930. évi népszámlálás statisztikai jelentése viszonylag megbízható adatokat közöl a moldvai csángómagyarokról, falunk esetében pedig még szerencsénk is van, mert a számok szinte pontosak. Lészped, és az akkor még különálló Rácsila magyarságának létszáma eszerint a következőképpen alakult (DOMOKOS 2001. 156.):

Megnevezés	<i>Lészped</i>		<i>Rácsila</i>		<i>Összesen</i>	
	<i>fő</i>	%	<i>fő</i>	%	<i>fő</i>	%
Összes lakosság	1314	100,0	480	100,0	1794	100,0
ebből magyar nemzetiségű	1058	80,5	235	49,0	1293	72,1
magyar anyanyelvű	1053	80,1	235	49,0	1288	71,8
római katolikus	1058	80,5	235	49,0	1293	72,1

Ebben a többségében székely-magyar településben született *Simon Ferencné Fazakas Ilona* 1897-ben, akinek sorsában, jórészt saját elmondása alapján tetten érhetjük, megismerhetjük azt a folyamatot, amikor és ahogyan megszületik egy népballada.

Simon Ferenc Józsefné „feltalálása”

A Beszterce menti Lészped falu azok közé a moldvai, magyar lakosságú települések közé tartozik tehát, amelynek lakossága a 18. század második felében, a székelyek madéfalvi vérengzését követően menekült mai lakóhelyére. Úgynevezett székelyes csángók tehát, hagyományos viseletük közül elsősorban a jellegzetes főköttő, aztán csíkias beszédük, valamint határozottabb magyar identitásuk egyaránt megkülönbözteti őket azoktól a magyaroktól, akik már jóval korábban kerültek a Szeret mentére, az egykori Etelközbe.

Lészped történelmének említésre méltó eseménye volt, amikor 1932-ben, népdalgyűjtő és a moldvai csángómagyarok életének megismerését szolgáló útja során fölkereste a falut *Domokos Pál Péter*. „Éppen Anna napja volt – írja könyvében –, s a faluban búcsú és püspökjárás. Simó Anti Józsihoz szálltam, s mondhatom, hogy a búcsús tapasztalatok szomorúsá-

gát csak házigazdám szívessége, valamint feleségének fonográfra is felvett dalai felejtethették.” (DOMOKOS 2001. 196.)

Erre a nevezetes látogatásra a húsz esztendő múlva Magyarországra települt Simon Ferenc Józsefné az 1970-es években a következőképpen emlékezett:

Amikor eljött hejzánk Domokos Pál Péter tanár úr, akkor búcsúnap volt. Szent Anna napja vót nálunk s nagy búcsúra készültünk, még a püspök es ott vót. Én otthon főztem s egyszer csak hazafutott Józsi fjiacsám s azt mondja:

– Édesanyám, járnak itt valami pózáló emberek, s kérnek szállást. Aki béereszti, hát lepózálják az életjüket. Engegye bé hejzánk!

– Mondom: halgass te gyermek! Minden cigányt ne hordj ide hejzám! Mert annyi járt akkor nálunk búcsú napján, hogy az egyik jön, a másik meen, nem lehet tőllik szabadulni. És még hejzánk jöttek a rókonság, az idegenség, más falukból, lókocsikval. S mondom:

– Látod, milyen keskeny ez az udvar? Ha két-három kocsi bójó ide, még nem es tud megfordulni! Hát még a cigányokat es idehozod?

– Édesanyám – aszongya –, ezek nem cigányok, meglássa kend, hogy milyen emberek! Fogaggyuk bé!

Aszongya nekem az emberem:

– Haggy békét te neki, hojza ide!

– Na, akkor – mondom – ereggy! Ha apád es mondgya, ereggy.

Józsi el es ment, s egyszer hát hojza. A kocsicska béborítva gyékényvel, hogy az eső ne verje őket. Akkor ők imá kiszálltak vót a kocsiból, Domokos Pál Péter fogta a fékjít a lónak, s még egy mellette. Olyan szépek voltak, mint két virágszál. A hajik szépen félrefésülve, szépen kiborotválkozva, szépen felöltözve, mint a bojárok, urak... mert nálunk úgy mondják: bojárok. Kicsi lovacska befogva... No, bójöttek a kapun, köszöntek, hogy hínak, megkérdezték az uramat es, engemet es, aztán mondom:

– Telepedjenek le, újjenek le! Leültek oda a tőtésre. Mondom:

– Jöjjenek bé, s teríték asztalt.

Asztalt tettem, ettek, beszélgettünk, s kérdették, hogy élünk, mit csinálunk? Aztán azt mondja a tanár úr, hogy adjunk neki egy vedret, hogy a lovacskáját itassa meg. S én mondom:

– A veder a kútban van, mi keldárból iszunk. Aztán azt mondja az emberemnek:

– Simó bácsi! Kérnék a lovacskámnak egy tököt. Én akkor úgy megszegyelltem magam, hogy elfutottam. Azt mondja a tanár úr:

– Simó néni, ne szégyellje magát, mert ezt tiszta magyarosan így mondják: tök.

– Nálunk úgy mondjuk, bósztán.

Aztán megkért engemet s az emberemet, hogy keressünk nekik estére valami lejányokat, hogy énekeljenek nekik. Hát, kérdi az uram, hogy mejen lejányokat kerejsünk?

De én úgy felforrtam magamban! Miféle emberek lehetnek ezek, hogy ide lejányokat kérnek az én életembe, hogy azok énekeljenek? Hát én erőst felforrtam! Akkor azt mondja az én emberem:

– Van itt egy leján, Kató Marika, jól tud énekelni.

Na jól van, de én magamban haragudtam. Eccercsak béjött két mozsikás. Elkezdtek ottagyan húzni – látták, hogy urak –, mozsikálni a keserveseket. Én nem szerettem, hogy melyent énekelnek. Haragomba mondom nekik:

– Ne ezt énekeljétek!

– Hát melyiket?

Elkezdtem:

– Nem zereg a falevele, ha ja szél nem fújja. Jártál hejzám kisangyalom, az Isten is tudja...

Szép nótával, nem úgy, mint most. Akkor bátran belényúlt a zsebibe Domokos Pál Péter, s kiveszen nem tudom mennyi lejt, s odaadja a cigányoknak:

– Tessék, szaladjatok!

Elmentek a cigányok, s mi ott maradtunk. Azt mondja az emberemnek:

– Józsi bácsi! Ha maga megengedi, s néni Ilana akar, akkor nekünk nem kellene lejányok ide. Énekel néni Ilana nekünk.

Akkor szépecskén az asztalt eltakarítottuk, az ételt elraktam, ellátam a dógomat.

– Eredj László – aszondja, nem tom hogy hitták a társát¹ –, hozd bé, ami a kocsiba van! Mikor az béhozta s én megláttam, hogy micsoda szerszámokat hozott oda bé, én es, s az emberem es, megejedtünk. Én ad-

¹ Laczkó László kézdivásárhelyi egyetemi hallgató.

dig olyant sohase láttam, sohase halltam. Szépecskén odatették az asztalra, én leültem oda, s kezdtem énekelni:

*Nem zereg a falevele, ha a szél nem fújja.
Jártál hejzám kisangyalom, az Isten is tudja.
Titkos a szerelem, félek az édesanyádtól,
Azt hallottam nyári babám, válunk el egymástól.
Nem válunk el babám, azt csak a falu szája mondja,
Felfogadtam Isten előtt, el nem es hagylak soha.*

Ezt énekeltem leghamarább Domokos Pál Péternek. Mikor elénekeltem, akkor tette a tüt vissza a gépbe, hallgassam meg, hogy én hogyan énekelek. Oszta én egész nap énekeltem neki, estig.

Domokos Pál Péter és Lészped kapcsolatának azonban ezzel nincs vége. Nemcsak azért, mert a Lészpeden gyűjtött népdalokból 15 belekerült a 96 csángómagyar népdalt tartalmazó *Rezedába* (DOMOKOS 1953.); nemcsak azért, mert az általa gyűjtött, *A lészpedi erdőn felnőtt egy almafa...* kezdetű népdal dallamára énekeltek később a jobb sorsra érdemes NÉKOSZ indulóját; és nemcsak azért, mert Domokos Pál Péter gyakran és nagy szeretettel emlegette Lészpedet; de leginkább talán azért, mert a lészpediek még Péter bácsi halála után is emlékeztek és számon tartották őt. Mégpedig nem is akárhogyan, hanem mint *Magyarország királyát*, aki – a falu szájhagyománya szerint – az 1930-as években, álruhában járta Moldvát, hogy megismerje a csángó nép gondját-baját. (LUKÁCS 1996. 58–60.) Ennél szebb jutalmat aligha kaphat néprajzkutató a „témájául” választott népcsoporttól.

Bilibók János története

Egy ilyen kis, Beszterce menti csángó faluban természetesen évtizedeken keresztül nem történnek nagyhírű, az országos történelemhez is kapcsolódó események, ezért a falu érdeklődése, közvéleménye kénytelen a „kisebb” történésekkel, családi és személyi tragédiákkal foglalkozni. Mint például Bilibók János tragikus halálával, akit egyik haragosa lőtt meg a 19. század második felében. Az esemény viszonylag rövid idő alatt folklorizálódott, ballada keletkezett belőle, ami az áldozat húgának lánya,

a Magyarországra települt *Simon Ferenc Józsefné Fazakas Ilona* révén vált ismertté. Ilona néni az 1950-es évek elején költözött Józsi fiával és Erzsí unokájával a Baranya megyei Mekényesre, már korábban áttelepült testvérei után. Az iskolát nem járt, írástudatlan, de a moldvai magyarság szóbeliséggel hagyományozódó népi műveltsége teljességének birtokában lévő asszony Magyarországon a Népművészet Mestere, néprajzgyűjtők és népdalénekesek megbecsült és szeretett adatközlője, népzenei fesztiválok kiemelkedő énekes egyénisége lett. Ilona néni elmondta ráolvasásszerű, apokrif imádságait *Erdélyi Zsuzsának* az imádságos nagyszszonynak², mesélt nehéz, tanulságos életének személyes részleteiről *Marosi Júlia* népdalénekesnek (MAROSI 1976. 1787–1797.), és *Kóka Rozália* hagyományörző mesemondónak³, megörvendeztette romlatlan szépségű beszédével *Csoóri Sándort*. (CSOÓRI 1994. 691.) Minden nála megforduló néprajzgyűjtőnek, népdalénekesnek, írónak, költőnek, széplelkű érdeklődőnek készséggel, sőt természetes öntudattal adta át mindazt a kulturális értéket, amit szülőföldje kincsesládájából magával hozott. Magam is sokat kaptam tőle, tudást és szeretetet egyaránt: anyáskodó asszonyi bölcsességével családi életem útvesztőiben segített eligazodnom és gyakran támogatott a Lészpeden gyűjtött anyagaim kiegészítésében, rendezésében, értelmezésében.

Írástudatlan, vagyis *a szóbeliség kultúrájában élő* parasztasszony létere tudatában volt a Moldvából hozott, „tűzből mentett” kincsek – dalok, mesék, emlékek – jelentőségével. S ha talán nem is tudta volna pontosan megfogalmazni a csángók által őrzött kulturális örökség művelődéstörténeti jelentőségét, veleszületett intelligenciájával fölismerte és átérezte saját tudásának értékét. „Ha én írást tudnék – mondotta Erdélyi Zsuzsának – nem itt volnék, ahol most vagyok. Ott lennék, ahol magik vannak...”. (ERDÉLYI 1976. 77.) S mint az élet más dolgaiban is megvolt a maga természetes értékrendje, népdaléneklésének stílusán sem rontott – mint sok kevésbé szilárd ízlésű énekes társáén – a rádióban, televízióban hallható, áriázó, nótázó, romlott előadásmód. Ilona néni, a maga szájról-szájra örökölt műveltségével, emberi tartásával igazi *nagyasszony* volt,

² ERDÉLYI Zsuzsanna *Hegyet hágék, lőtőt lépék* (Bp. 1976.) könyvének számos imádsága tőle származik.

³ Simon Ferenc Józsefné története volt a címadója KÓKA Rozália *Egy asszony két vétkecskéje* című (Bp. 1989) kötetének.

aki élete egyik legnagyobb élményének és kitüntetésének tartotta, hogy Kodály Zoltán előtt énekelhetett, és a Tanár Úr kezét fogott vele.

Simon Ferenc Józsefnének volt honnan merítenie tudását és tehetségét. Különösen egyik bátyja tudott sok dalt és szeretett is énekelni (DOMOKOS–RAJECZKY 1956. 147.), édesanyja pedig, Csonka Péterné Bilibók Anna, azon kevés paraszténekesek közé tartozott, akiket „balladaszerzőként”, pontosabban egy ballada „elindítójaként” tarthatunk számon. Ilona néni elmondásából és Domokos Pál Péter könyvéből ismerhetjük a ballada születésének körülményeit. (DOMOKOS 2001. 199.) Nagybátyját, Bilibók Jánost, falubeli – neve után ítélve román nemzetséggű – ellensége, bizonyos Constantin Dan nevezetű bíró, az 1870-es években bosszúból agyonlőtte. Fazakas Ilona édesanyja akkor még leány volt, de már volt szeretője, tehát eladósorban járt, ami a moldvai magyaroknál azidőben 14–16 esztendő s kort jelentett.

Az 1970-es években Simon Ferenc Józsefné a Baranya megyei Mekenyesen többször is elmondta nekem – és bizonyára másoknak is – nagybátyja tragikus halálának történetét. Valahányszor újabb, korábban nem ismert vendéget vittem a házához, mindannyiszor elénekelte a balladát, ugyanakkor elmondta a prózai keretet is. Mintha úgy érezné, hogy ezek az *idegenyek* az énekelt – csiszolt, tömörített – változatból nem értik meg, nem érzik át teljesen az egész tragédiát. A szöveg, ha nem is mindig, de rendszerint megelőzte az éneket, mintegy megalapozta a ballada átélését és megértését. A részben már folklorizálódott szöveg részletei, stílusfordulatai alkalmanként szinte szórul-szóra megegyeztek. Nem volt nehéz dolgom, amikor egybeötvöztem a „változatokat”. Már csak azért sem, mert most, írás közben is a fülemben volt Ilona néni jellegzetes, kicsit nazális hangja, felrémllett révülő tekintete, érzékelttem visszafogott gesztusait. Amikkel a ballada öröklött eszközein túllépve, a maga módján megteremtette, előrevetítette a borzongató feszültséget: a bátyjainak ételt vivő fiatal leány úgy gyönyörködik a szép, erős legényekben, hogy ő azokat milyen szépen el tudná ő siratni...

Édesanyám úgy mesélte örökké, hogy a bátyja, ez a Bilibók János olyan nagy, kevély ember volt, aki senki előtt nem akart megalázkodni, hogy alább maradjon. Ő édesanyám testvére volt, s még volt egy fiútestvérük Péter, s egy nagyobb bácsijuk, Ferenc.

Egyszer ez a Bilibók János elment a primerijára – itten úgy mondják előljáróság –, s eszre neki valami nem tetszett, s a primárral, ezzel a

bíróval esszekaptak. Dán volt a neve, s ők soha sem tudtak többet kibékülni. Ő tartotta az ő igazságát, amaz tartotta az övét, s nem maradt. Egyszer ez a bíró, a Dán megindult, s keresett tojást a faluban. Megtalálkoztak, s beszélgettek... mert amúgy beszélgettek egymással, de örökké találgatták egymást, nem voltak jó beszédvel.

– Hova menc?

– Keresek tojást.

– Gyere nálunk, én adok.

Elmentek, s ő elvitte a primárt hátra, megmutította a tojását neki, a monyát. Az fölmérgedt, de aztán Bilibók megverte jól, s elengedte. De ezt nem látta senki, ugye olyan helyre vitte, s úgy verte meg.

Máskor ment a Nagyúton Bilibók János, s amaz jött hazafelé Gellénből,⁴ s megtalálkoztak ott, ahol a Fehérhíd van.⁵ S akkor ő megfogta a lónak a fékjét, mert kerucába járt a primár... Megfogta a lónak a fékjét s azt mondta:

– Megint a kezemben vagy! S ha még nekem vétesz, megütlek és betetlek a vízbe.

Ahol elément, mind féltek tőle, azt mondja anyám, olyan kemény ember volt. S az a primár felfogta a kezét, s úgy könyörgött, hogy őneki többet nem fog véteni ezen a világon. Rosszat sohase szól, csak nehogy ott megüsse s belévesse a vízbe. Nohát, aztán elengedte. De attól fogva kezdte lesni az az elnök, hogy hol jár, hol megy, hogy ő kapja kézre.

S egyszer szántani indult a Zevojba,⁶ Gellén felé. Ott volt a szántója, s ő ottagyon szántott Bilibók Ferencsel, a bácsijával, s Miska Jánossal, a sógorával, aki tartotta a testvérit édesanyámnak. Édesanyám akkor még lejárny volt, és vitte az ételt a bátyjainak. Úgy mesélte, mikor ment, vitte az ételt, s az én apám – akkor még legény volt – tőlük egy kicsikét fönnebb szántott. S az neki szereteje volt.

Látta, hogy az ekével mennek egymás után, s mikor közeledett hozzájuk, látta, hogy a testvérei közül az egyik ződ öben van, s a másik bácsija piros öben volt, s úgy hajtották a lovakat. S ahogy mentek egymás után az ódalban, édesanyám elgondolta magában, hogy...Istenem, be két szép bátyám van nekem... S azt gondolta magában – így mondta

⁴ A szomszédos település, Lészped községközpontja.

⁵ Fehérre meszelt híd Lészped és Gellén határán.

⁶ zevoj: berek, helynév (rom.)

édesanyám –, de szép két testvérem van, s ha meg találna halni valamelyik, milyen szépen el tudnám siratni... Ezt gondolta.

S mikor hejzük ért, s köszönt nekik, azt mondja Bilibók János:

– Veron, nezz csak felfelé, ne hol szánt Fazakas Péter! Azétt jössz te olyan ügyesen az ételvel. S elkacagták akkor. De ő akkor is csak azt gondolta: milyen két szép bátyám van nekem, az egyik ződ övbe, a másik piros övbe s szép fehér ingbe – me hétfő volt –, s ha a kettőből az egyik meg találna halni, milyen szépen el tudnám én siratni ... így gondolta magában.

S azon az éjen bételjesedett.

Az az elnök, a primár, megtudta, hogy hol szánt Bilibók János. Volt egy szolgálója, Dulló Gyurka, s az legénke volt. Azt mondja este neki: készítsd fel a kocsit, mert megyünk valamerre. Az felkészítette a kocsit, szépen a lovakat befogta, s akkor mondja a primár: na mennyünk. De a puskát elvette magához... A szolgálója látta, de nem tudta, hogy meg van tőtve, csak látta a puskát. S ahogy a Fehér hídon keresztülmentek, ott aztán lefogtak abba a fenekbe. Ott van egy nagy patak, a Peszterova patakja, s annak az oldalékában mind nádak, meg lóbutikok voltak kinőve, s ő ott lement. S ahol gondolta, hogy szántanak, ott megállította a kocsit, felvette a puskát, s azt mondta a szolgálójának: állítsd meg a lovakat, én kiszálllok. De nehogy magad valakinek megmond, hogy hol voltunk az éjen ketten, mert ha meg találod mondani, én neked a napjaidat elteszem, s magad is ez által a puska által vecc el. S az nem es mondta senkinek. Ő pedig keresztülment a Peszterován oda, ahol ők szántottak.

Volt ott egy nagy ficfa, s az alá voltak letelepedve. Ottagyon tüzet tettek, ettek, s utána lefeküdtek kereken a tűz köré. Kalapjukat idetették az arcukra, hogy a szúnyogok ne érijék ugye, s bé voltak takarózva a szoknyáikkal, nálunk úgy mondták. Ő odament, s elkezdte, egyiknek felemelte a kalapját..., Miska Jánosnak is felemelte, nehogy meglője a többieket..., csak Bilibók Jánost kereste.

Mikor a puska megroppant, akkor mind fölébredtek, de a sötétben nem láttak. Bilibók János fel is szökött, ... me vitéz ember volt – mondta édesanyám. Azt rikojtotta:

– Szökjél sógor, me meglőttek ...

S akkor mind felszöktek, ő meg es futamodott, de két lépés után felbukott. Akkor azt mondta:

– Fogd járomba marháimat, s vígy el engem magad haza...

Ennyit tudott mondani, s akkor feltették a szekerbe, s még kiértek a Fehérhídhöz az útba, akkor ímmá többé nem szuszogott ... halva vitték haza. Mikor hazavitték, akkor az édesanyja fogott siratózni... Özvegy volt, mint most én vagyok, nem volt ura, ... ott az öreganyám, ott a testvére... s ment a híre: meglőtték Bilibók Jánost. Aztán gyűltek oda a népek, aztán a csendőrök, mindenféle, s ki lőtte meg, s ki lőtte meg, de azt senki nem tudta.

Volt egy szomszéggyik, Kompotos János, s annak egy nagyapja, úgy hitták Nagyjános Gyurka, s azokkal egyszer már néki baja volt. Úgy beszélték, hogy Bilibók János le volt feküdvé, aludt, s ez a Nagyjános Gyurka egy fészivel odalopakodott. Ő megebredt, s akkor az a Nagyjános Gyurka... fésze a keziben így felemelve, hogy ha még lépett volna kettőt, akkor ketté is vágta volna a nyakát ott a földön. S aztán nem tartották senki másra, s mind azt mondták, hogy Kompotos János lútte meg, vaj Nagyjános Gyurka. De hát nem tudták bizonyítani, s nem tudtak nekik semmit se csinálni. S az a Dullo Gyurka, melyik a szolgálja volt, az olyan legénke volt, s nem szólt...

Aztán mikor meghalt az a Dán, met azt is... nem tudom már miért, puskák közt vitték a temetésére. Belé volt valamibe pénzvel maradvá, belé volt valami bajba zavarodva... S miután eltemették, akkor az a szolgálja... akkor már idős ember volt, odahívatta a nagynénémet, Csonkánét, s azt mondta neki:

– Azért hivattalak Annaeska, mert tük azt mondtátok, hogy ezek lőték meg Bilibók Jánost... Nagyjános Gyurkáék, s törekedtetek, s minden... De Dán lőtte meg, Konstantin Dán. S ne máj vélekeggyetek, me né, az énekbe es milyen átkot tettetek...

Az éneket akkor kezdte édesanyám, ahogy eltemették Bilibók Jánost. Még akkor leán volt, nem ment volt férjhez. S ahogy volt a házik, volt mellette egy szép nagy körtefa... ó be jó körte volt, sokcor ettem róla... s még volt egy rózsafa. Édesanyám még leány volt, odament a körtefa és a rózsafa árnyékába, ott varrogatott, hímzett. S ottan kezdte siratni a testvérit, Bilibók Jánost. Ott magába', az ő fejből kezdte ezt az éneket, hogy mit álmodtál hetfűn éjjen, s hova mensz, s Ilonámat megcsókoltam..., s elbúcsúztam, ...s Istánkámat es megcsókoltam... met Istánka volt a fia...s aztán így ment a baj... Aztán mindig énekelte édesanyám... Felkött előttünk, tette a tüzet, sokan voltunk, s hogy ne fázzunk. Aztán

vette a guzajt a kezébe, ült le a sarokba, s énekelt... Én hallgattam, s akkor olyan fejem volt, hogy megtanultam.

Volt egy tehenünk, s egyszer mentem legeltetni. S akkor én a tehen mellett akkorát énekeltem, hogy Isten tudja hova elhallott az énekem. Mentek az úton, s hallgatták, hogy énekeltem. Volt egy asszony, édesanyámmal egykorúak, s azt mondja:

– *Ilonka! Magad énekeltél-e ideki?*

– *Én.*

– *Magad énekelted-e Bilibók Jánost?*

– *Én énekeltem.*

– *Édesanyám lejánkája! Énekeljed mindig. Sose felejtsd el, csak énekeljed.*

S én olyan hegyesen léptem... ugye leánka voltam., hogy engemet megdicsértek, hogy én szépen énekeltem.

A tragikus esemény mélyen megrázta a falut, elsősorban természetesen Bilibók János családját, de talán leginkább az áldozat hűgát, Bilibók Annát, utóbb Ilona néni édesanyját. Ő volt az, akinek lelkében a véres esemény dallá vált, balladát termett. Ezt őrizték aztán, s adták tovább a falubelieknek, s a népdalgyűjtőknek Csonka Péterné Bilibók Anna lányai: az 1946-ban Mekényesre települt Jakab Istvánné, és az 1952-ben utána költözött Simon Ferenc Józsefné.

Bilibók János balladájához két megjegyzés kívánkozik. Az *egyik*, hogy a szövegén kétségtelenül érződik a csiszolatlanság, hiszen Domokos Pál Péter felvétele előtt alig fél évszázaddal keletkezett, míg más, klasszikus balladánk – mondjuk a Molnár Anna vagy a Kőműves Kelemen – mögött sok évszázad, ha nem évezred kollektív esztétikai csiszolómunkája állt. A Bilibók-ballada dallama természetesen nem új, hanem egy másik, nyilván rokon témájú, hangulatú ballada dallamára énekeltek (ad notam); itt a szöveg a rakomány, a dallam pedig a hajó, ami újabb és újabb szövegeket, eseményeket szállít, hordoz, röpít embertől emberig, falutól faluig, apáról fiúra, anyáról leányára. A *másik* megjegyzés a lézpedi – és más csángó – közösség még a 20. században is meglévő erőteljes kultúrateremtő képességére hívja fel a figyelmet. Mert a hagyomány úgy tudja ugyan – és mindig úgy tudja –, hogy „*édesanyám* (nagyanyám, keresztanyám, ángyikám) *éneket kezdett*”, de a valóságban mindig a közösségben születik az új ének, vagy a változat. Vagy legalábbis a közösségben támad az a visszhang, ami szükséges ahhoz, hogy az „új” dalt a szelek szárnyra kapják.

Bilibók János, mit gondoltál...?

Bilibók János balladájának dallama, szövegfűzése teljesen hagyományos elemekből építkezik. Úgy is, hogy oly sok balladánkra jellemzően „költői kérdéssel” indítja az éneket, azután átvált egyes szám első személyre: személyes elbeszélésben, valamint párbeszédés formában adja elő a tragédiát; végül a balladát záró, kicifrázott átok formulák is jól ismertek, akár a széky és csángó „kibőjtölések” prózai, akár a keservesek verses szövegeiből.

A Domokos Pál Pétertől 1932. július 26-án Lészpeden gyűjtött, majd Bartók Béla által lejegyzett ballada kottája és szövege itt következik. (DOMOKOS 1940. 50.).

♩ = 160.

É Bilibók Já - nos, mit gondoltál, Hej(é),
 mi - kor ha - zól elin - du - l - tá? - Én
 e - gy - et nem gondol - tam,
 mar - hájim já - romba fog - tam.

„Édes anyámhoz béméntem
 Tőlle tanácsot kérdezttem,
 Ilanámtól elbúcsúztam,
 Istánkámot, megcsókoltam.

Aval hazúl elindulta',
 S aval hazúl elindulta'.
 Mikar bátyámékhoz értem,
 Met én oda jës béméntem.

Szántoni fel készítette',
Ángyikámval beszélgette'.
Aval szántani indúlta'.
Aval szántani indúltam.

Hosszú nap én ott szántotta',
A Csokányoson botogtam.
Olyan erőst elfárodтам,
Elig vártam lenyugodjam.

Aval este lenyugodta',
Mikor legjobban aludtam,
Odajött az én irigyem,
Keresztüllöve ingemét.

Keresztüllöve ingemét,
Vesztetté az életémét,
Eltette az életémét,
Árván hatta népjeinkét.

Szökjél sógor, me meglőttek,
A világról be jel tettek.
Fog' járomba marhájimot,
Vigy el ingem magad haza.

Vigy ingem Ilanámhoz
Kicsi járva Istánkámhoz,
Az én jó testvérjeimhöz,
Kicsi jó feleségemhöz.

Hogy lássonak még életbe,
Me többet nem látnak élve.
Hogy lássanak még életbe,
Me többet nem látnak élve.

Bátyám Jánas piras vére
Elszértült a nagy mezőbe,
Kit meglőtt az ő irígye,
Kit meglőtt az ő irígye.

A nagy mező dërekába,
Ficfabokor árnyékábo,
Epërfának magossága,
Testvérbátyám mëghalása.

Ki bátyámat elvesztette,
Adja Isten, jusson erre:
Ő maga és gyarló testye
Rothadjon el a tömlecebe.

Valahány csillag az égé'.
Annyit rikojtson ëggy ëjël,
Kössön láncot gërendábo,
Azan sírüljön az ágybo.

Három szeker szëna-szalma,
Mi[nd] rothadjon kijalóla,
Hogy egész világ tudja mëg,
Hogy bátyámat ő lótte mëg.

Énekelte: Simon Ferenc Józsefné Lécpeden, Bákó vm. 1932. jul. 26-án.”

Egy ballada – akárcsak az élet – születéséhez természetesen a kegyelmi pillanat varázsa szükséges. Gondoljunk csak bele: milyen kevésen múlt, hogy ez a ballada eljutott a magyar népdalok világának tárházába, s hogy Simon Ferenc Józsefné ilyen közismert tagja lehetett a magyar művelődésnek. Egyházi és világi dalkincsét, meseanyagát, igaz történeteit édesanyjától, testvéreitől, a Beszterce-parti Lészped falu egész közösségétől örökölte; hangjának szépségét, egyéniségének varázsát pedig nyilvánvalóan attól, akiben oly erősen hitt egész életében. De ha a Moldvát járó Domokos Pál Péter 1932-ben az Anna-napi búcsú forгатagában nem Simon Ferenc József Józsi nevű fiacskájával akad össze, s ha a kisfiú nem

kéri olyan szépen édesanyját, hogy fogadja be a különös vándorokat, akkor a moldvai népdalgyűjtő, a „csángók vándorapostola” talán sohasem fedezi fel Ilona néni egyedülálló énekesi képességeit. És ha a Lészpedről Magyarországra települt 14 család között nincs ott ő maga, valamint Józsi fia, akkor az egyetemes magyar kultúra nem gazdagodhatott volna általa.

Igaz, otthon maradhatott *volna* szülei, nagyszülei, a madéfalvi székyirtást követően Moldvába bujdosott őseinek sírja közelében, gyermekora és ifjúsága csodálatos történeteinek színhelyein. De akkor a magyar művelődés szegényebb marad azzal a szellemi örökséggel, amit ő hozott haza számunkra – szellemi csempészárúként – a szülőföldjéről. Az 1949-től 1958-ig fennálló lészpedi magyar iskolában tanító Kallós Zoltán bizonyára százával vehette *volna* magnóra Ilona néni dalait – ha Kallós Zoltánnak akkoriban lett *volna* magnetofonja. De ha Lészpeden marad Ilona néni, akkor nem teljesedhetett volna ki művészte, és nem épülhetett volna be olyan szervesen a magyar népzenei kultúrába, mint így. Hiszen alig van ma Magyarországon olyan népdalénekes, aki ne járt volna nála, aki ne énekelne közvetlenül, vagy közvetve tőle tanult dalokat. Szinte mindenki meríthetett ebből a kristálytisztá, hihetetlen gazdagsággal buzgó forrásból.

Szülőfalujában beleszületett a moldvai csángómagyarok hagyományába, s annak gazdag világában élte egész életét. Az imádságait összegyűjtő Erdélyi Zsuzsának így vallott erről 76 esztendőskorában: „Ha a kertbe bémentem, énekeltem, ha a mezőre mentem, útra..., én eszket mindenütt énekeltem; mikor éjjel megbredtem, akkor törekedtem, hogy még melyiket nem felejtettem, hogy melyiket tuggyam”. „...mennyi imádságot elmondék, mennyi éneket e’ mondtam, hát szeretném, vegye írásba s végezze, aztán mongya el, aki tud írni...”

S az írástudatlan Simon Ferenc Józsefné öntudatára jellemzőek – sok mai írástudó tanulhatna tőle – a következő szavak: „... nagyon szeretném, hogy sosem vejszen el a dal, s fiúról fiúra, leányról leányra mennyen tovább”. (ERDÉLYI 1976. 61.)